

Kapitel 6: Skolesituationen i Sydslesvig - vilkår, mål og resultater.

6.1: Danske skoler og foreninger efter 1920 og før 1926 i Sydslesvig.

Frederik Mommsen, der i 1921 påtog sig den vanskelige opgave at grundlægge en dansk ungdomsforening i Harreslev, kommenterede tilstanden i og omkring Harreslev tørt;

*"By og land smeltede aldrig sammen"*¹¹².

Kommentaren kom i forbindelse med, at det ikke var lykkedes at lave knopskydninger fra ungdomsforeningen til nabolandsbyerne. Det havde altså vist sig i praksis, at det var svært at sprede danskheden på traditionel vis via foreningsspredninger. Dette til trods for at Weimarforfatningen (1919-1933), formelt gav fremmedsprogede dele af riget, så som de danske i Sydslesvig, ret til undervisning i det sprog, der nu engang var deres¹¹³. De sproglige rettigheder fremgår af artikel 113 §. På dette grundlag var der mulighed for at oprette danskundervisning og aktiviteter for de danske i Sydslesvig. Men hvem gik under betegnelsen "danske" og som følge deraf havde ret til at dække sig ind under denne ret til undervisning på deres eget sprog – dansk. Det var der flere meninger om. De forskellige meninger var i de første år med til at gøre arbejdsvilkårene for vandelærerne, og andre der arbejdede for det danske mindretal i Sydslesvig vanskelige.

Der var i Sydslesvig på trods af artikel 113 behov for en taktisk måde at undervise på dansk, så det ikke fik uheldige konsekvenser for hverken lærere eller elever. Men det måtte gøres, så lærerne ikke blev udvist af Tyskland, eller at der ikke skete det, som tyskerne yndede at kalde, at der simpelthen ikke længere var behov for de danske lærere i Tyskland, og at der derfor heller ikke var behov for at forny den opholdstilladelse, der var blevet givet disse, om end den kun var af 6 måneders varighed. Forholdene med arbejdstilladelserne gjorde sig gældende særligt før 1926, hvor passet endda samtidigt fik et stempel hvor der stod "Auf Wiederruf" (med tilbagekaldelsesret) i forbindelse med arbejdstilladelsen. Der er eksempler på, at vandelærer er blevet udvist fra Sydslesvig på pågældende grundlag. Her var så en af årsagerne til at Niels Kjems valgte at optere for Tyskland og fik sit "*Staatsangehörigkeitsausweis – zur Benutzung im Inland*" d. 4. november 1922¹¹⁴, for at være ovennævnte, og så mange andre ting, der kunne være forbundet med at være dansk statsborger i Tyskland, foruden. Det var altså af praktiske årsager at Niels Kjems opterede til tysk statsborgerskab.

[§] Artikel 113 er her refereret fra J. Bogensee, der i sin bog "Det danske mindretal i Sydslesvig" citerede artiklen. Det var artikel 113 ... "der tilsikrede Minoriteterne i Tyskland deres frie, nationale Udvikling og uhindret Brug af deres Modersmaal ved Undervisning og i den indre Forvaltning og Retspleje". Niels Kjems' version lød i P295.10 i en artikel der var skrevet til "Dansk Ungdom" med titlen: "Dansk Skolevirksomhed syd for Grænsen" som følger: § 113 i den tyske Rigsforfatning, der jo tilsikrer de fremmedsprogede Mindretal indenfor det tyske Riges Grænser uhindret Brug af deres eget Modersmaal i Kirke, Skole og Retssal."

De tyske myndigheders praktiske anvendelse af reglerne står i kontrast til, at der ifølge Niels Kjems i 1920 i Flensborg blev bekendtgjort at:

"Det står forældrene frit, om de vil lade deres børn gå i en tysk eller en dansk skole" ¹¹⁵

Niels Kjems var ikke den eneste, der opterede for Tyskland med det forehavende at kunne gøre noget for danskheden i Sydslesvig. Det samme var også tilfældet for Frederik Petersen, der af samme årsag som Niels Kjems og i samråd med Niels Kjems ville optere for Tyskland. Frederik Petersen, der fik tilsagn om at kunne blive vandelærer under Skoleforeningen i landsognene udenfor Flensborg, i Munbrarup, Tarup og Fruerlund, fik papirerne i orden d. 29. marts 1923. Få uger efter deltog Frederik Petersen i indvielsen af forsamlingsstuen i Peter Lorenzens gård på Østerbymark i Medelby sogn. Vejen var nu banet, så han også kunne være med i det aktive danske nationale og folkelige arbejde ¹¹⁶. Dette skulle ledes af Niels Kjems.

Frederik Petersen og I. G. Brodersen fik senere stor betydning for det danske arbejde indenfor ungdomsarbejdet, gymnastikken og idrætten i hhv. Flensborg og i landdistrikterne, hvor det i årene op til 1935 lykkedes at få foreningsarbejdet i landdistrikterne i faste rammer. Begge var ansat på "*det Danske Generalsekretariat*" ¹¹⁷.

Niels Kjems brugte selv udtrykket vandreskolen ¹¹⁸ om tiden mellem 1922 og 1926, hvor det var praktisk umuligt at oprette danske skoler i landdistrikterne Sydslesvig. Der var blevet oprettet en dansk skole i Flensborg i 1920, hvor der var 1200 interesserede, men kun 234 blev optaget på grund af en skriftlig sprogp prøve, der gjorde, at det var meget svært at blive accepteret som dansk ¹¹⁹. Vandreskolen, det vil sige den skole, der foregik udenfor anden skoletid, i vinteren 1923-24 foregik 15 steder og havde ifølge Niels Kjems kontakt til 298 voksne og 312 børn. Arbejdet blev udført af 6 vandelere ¹²⁰. Ifølge Niels Kjems havde danskundervisningen på landet i 1920-21 tilslutning af 100 voksne og 100 børn. I 1921-22: 200 voksne og 200 børn. 1922-23: 314 voksne og 298 børn. 1923-24: 331 og 309 og i 1924-25: 163 og 200. Antallet af vandelere svingede mellem 4 og 6. ¹²¹ Det kan være svært at se sammenhængen mellem tallene på tilslutningen til vandreskolen og så tallene fra danskundervisningen. Det var i vandreskolen at danskundervisningen foregik, men der er forskel på opgørelsen for eksempelvis 1923-24: "Vandreskolen": 298 og 312 og "danskundervisning" samme år 331 og 309. Det kan naturligvis bero på forskellige specifikke opgørelsesperioder, men budskabet var, at der var tilslutning til vandreskolen og danskundervisningen.

Niels Kjems gjorde sig i 1924 overvejelser angående fremtiden:

"Fremtiden vil vise om dansk folkeliv er stærkere end tysk, stærkere der fordi Danmark står dem mere nær end Tyskland. De har i det mindste ikke modtage noget fra Tyskland." ¹²²

Vandelernes aktiviteter var i starten tiltænkt som at være en midlertidig ordning, hvor det var danskundervisningen, der var omdrejningspunktet. Der mødtes både unge og gamle lige fra 7 til 70

år til undervisningen. I 1926 kom mindretalsordningen og dermed muligheden for at få danske skoler også på landet. Vandrelærervirksomheden burde have været noget foreløbigt, målet var på længere sigt at få så mange danske skoler som muligt – udtalte Niels Kjems sig og fortsatte:

"Vandrelærervirksomheden blev fortsat, om end under noget andre former. Det blev mere til møder med foredrag og oplæsning, sang, gymnastik, håndarbejde og husflid" ¹²³.

Årene 1920-26 var vandrelærernes opstartsfasen, og de fortsatte deres virke i de efterfølgende år i Sydslesvig.

6.2: Dansk skolearbejde i Sydslesvig efter 1926 og mindretalsordningen.

Der kom danske skoler på landet efter 1926 ¹²⁴, og det havde betydning for foreningsarbejdet, der fik lokaler til at opholde sig i. Men det var kun i Flensborgs omegn dette skete – nærmere betegnet Tarup, Jaruplund, Harreslev, og Kobbermøllen, og i 1929 blev der oprettet en dansk skole i Langbjerg. Alle skolerne lå i en afstand fra Flensborg, der ikke var større end 10 km. Det der skete i 1926 og gjorde oprettelsen af danske skoler mulig, var at artikel 113 efterhånden gik fra at have været styret af lokale myndigheder til at være regeringsstyret. Resultatet var blandt andet en preussisk skoleorden af 13. februar 1926, der tillod at oprette danske privatskoler med offentlige tilskud. Den påbød offentlige mindretalsskoler, når der var tale om mindst 24 børn og til en privat skulle der kun være 10 elever for at det var lovpligtigt at yde tilskud. Men det gjaldt kun i 2. zone, og mindst en af forældrene skulle være født der eller i Danmark. Dette gav en række skoler på landet, hvor også et danske forenings- og kirkeliv kunne finde husly. Med forordningen af 31. december 1928 forsvandt de geografiske begrænsninger og sindelagsprincippet blev indført ¹²⁵.

Det var efter 1926 provinsen indstillede sig at leve med sit danske mindretal. 1926-forordningens virkeliggørelse viste hvor svag danskheden var, i og med at der ikke var blevet oprettet flere skoler. I 1920 var der 2 skoler med i alt 348 (240 og 108 elever) danske elever i Flensborg og til Niels Kjems' og andres skuffelse, var der i 1926 ikke blevet oprettet flere skoler end fem og Niels Kjems udtalte:

"Det blev en stor skuffelse. Det havde ventet for længe." ¹²⁶

Dette var netop en af de ting som Niels Kjems og Dansk Skoleforening for Sydslesvig havde som et vigtigt punkt – oprettelsen af danske skoler på landet syd for grænsen. Men det blev altså kun en begrænset succes – også da det blev tilladt. Det blev til 6 skoler i 1927 med 612 elever i Flensborg men nu altså også i omegnen. 9 skoler i 1930 med 620 elever i Flensborg og omegn og i Slesvig by ¹²⁷. Den relative svage tilslutning må også have ændret på formålet for den danske indsats. Nu måtte de danske elever fastholdes – nu skulle der en ekspansiv politik til på andre områder, så der med

tiden kunne oprettes flere danske skoler i Sydslesvig. Vandrelærervirksomheden skulle fortsættes ud over den midlertidige periode, som var blevet tildelt den, for derigennem at fastholde eller i bedste fald at udbygge det grundlag hvorpå eleverne til de danske skoler i Sydslesvig skulle og kunne rekrutteres fra.

"For de unge kan Kursusundervisningen kun betragtes som en Forberedelse til et Efterskole- eller Højskoleophold i Danmark." ¹²⁸

Niels Kjems' syn på unges efter- og højskoleophold, som behandles senere, passer udmærket i tråd med dette udsagn!

Hvorfor blev der ikke anlagt flere danske skoler efter 1926, nu hvor der var mulighed for dette? Der er flere svar på dette spørgsmål. Det første svar må lyde på, at der ikke var så mange, der ønskede at gå i dansk skole i Tyskland, om end de var danske af sind. Dette hænger sammen med den kendsgerning, at det mange steder ikke var velset at vedkende sig sit danske tilhørsforhold. Et erkendt tilhørsforhold kunne medføre chikane fra den tyske del af befolkningen med risikoen for at miste sit arbejde eller blive udsat for ikke længere at blive benyttet som håndværker af tyskerne – altså en boykot til følge ¹²⁹. En anden grund var den, at et dansk skolevalg betød, at der skulle flyttes skole når børnene fyldte 10 år, og det var der mange, der ikke var interesserede i ¹³⁰. En tredje årsag kunne være når en dansk skole skulle laves og indrettes, skulle der private midler bag, og det gjorde så at de simpelthen ikke blev bygget. De tyske eksisterede jo allerede! Der blev tyet til anden form for undervisning – vandrelærerne.

I årene efter 1920 og op til 30'erne blev vandrelærerne kun ansat og lønnet i vintermånederne. Lønnen lå dengang på et niveau, der svarede til en faglært arbejders fortjeneste¹³¹. Der skulle en del idealisme til for at undervise på halvårige ansættelser. Det var vanskeligt at finde egnede vandrelærere i 1920'erne, og dette blev også kommenteret af Niels Kjems:

"Det er ingenhunde let at finde lærere, der vil påtage sig dette legemligt ret svære arbejde at undervise 2-3 steder, der ligger to til tre mil fra hinanden. Ofte må læreren sove i samme stue, som han har undervist i. De fleste steder er det således, at der undervises børn om eftermiddagen og voksne om aftenen. Klokkeren er tit både 11 og 12, før man er færdig med at snakke. Er stuen da omsider blevet tom, skal sengen redes, der skal luftes dygtigt ud. Døre lukkes op og vinduer om det er muligt, feltsengen fra hjørnet trækkes ud, og læreren lægger sig. Han skal måske op kl. 6 i den kolde, mørke vintermorgen for at komme med et af de få tog, der kører" ¹³²

Om de krav der stilledes til en vandrelærer:

"- er det lettere at finde hundrede habile skolelærere end én virkelig duelig vandrelærer." ¹³³

Vandrelærernes opgaver er blevet gennemgået i Bengtsson og Henningsens bog samt beskrevet kort i kapitel 3: "Slesvig og Holsten". Med hensyn til opgaverne som vandrelærerne udførte, udtrykte Niels Kjems det således:

"For resten går vandrelærerens tid med meget andet end at undervise. Alt det, der i Danmark gøres som fritidsarbejde af foreningsformænd og lærere, såsom planlægning af møder, fester, udflugter, indøvelse af dilettantkomedie og meget mere, hviler for en stor del på vandrelæreren."

134

Omfanget af vandrelærerens virksomhed er også berettet i Bengtsson og Henningsens bog. Antallet af steder og hvilke aktiviteter, der blev afholdt, fremgår af de refererede Skoleforenings årsberetninger, og disse starter med beretningen om perioden 1926-1927, og det fremgår her, at der blev undervist i dansk, og hvor det var muligt også i gymnastik, husflid og sang. Det drejede sig om 11 steder det år¹³⁵. For året 1927-28 drejer det sig om 13 steder, 1928-29 om 14 steder, 1929-30 om 17 steder. Tendensen var klar med et stigende antal steder, hvor der blev afholdt undervisning. Det var Niels Kjems der i sin rolle som rejsesekretær og vandrelærer ved Dansk Skoleforening i Flensborg, havde det hverv, at indberette hvordan, det gik med undervisningen i distrikterne jævnfør andet punkt i ansættelsesvilkårene ved Dansk Skoleforening i Flensborg, der lød som følger:

"at være Bindeledet mellem Skoleforeningens Medlemmer i Landdistrikterne og Skoleforeningens ledelse".¹³⁶

Niels Kjems' syn på sagen med udviklingen for den danske skole i Sydslesvig var i dagbøgerne for perioden fra 1922 til 1933, præget af et positivt syn på fremtiden. Som et eksempel herpå følger Niels Kjems' kommentar angående humøret i 1928, som var beskrevet i dagbogen for dette år:

*"Fejrede i dag min 40 års fødselsdag. 40 lykkelige, om end ikke lige lette år ligger bag. Jeg synes, at lykken har været mig meget god. Det eneste der trykker mig er, at jeg synes ikke, jeg yder nok igen for den velvilje, jeg møder. Jeg synes ofter, jeg skulle virke stærkere og dygtigere, der hvor jeg står. Men lykkelig, det er jeg."*¹³⁷

Der var udsigt til en stagnerende men ikke faldende tilgang til skolerne (at der ikke var et decideret fald kunne også opfattes positivt!) og den undervisning og de arrangementer og tiltag, som vandrelærerne stod for var i klar fremgang. Men ingen glæde uden et forbehold:

*"7.3.26 Møde i Valsbøl. Vi drøfter muligheden for en dansk skole derude, men den var ganske lille; kun når man kunde tænke at de Skovhunder vilde gå med; men det er 5 km., det er jo næsten for langt. Så er der det mærkelige, at de dansktalende altid synes som så: "Tysk skal børnene jo lære, dansk kan de sagtens få lært". De synes lige frem det er bedre at børn går i en tysk skole for at få det tyske lært. Det synes jo mærkeligt; men det er næsten det samme i Nordslesvig. Når man i Feldstedskov ønsker en tysk uddannet lærer fordi børnene i den danske skole skal have 4 tyske sprogtimer ugentlig; som de siger dansk kan han jo sagtens. Indtrykket jeg cyklede hjem med var: for sent, - for sent. Ja det var måske allerede for sent i 1850."*¹³⁸

I midten af trediverne var der dannet et groftmasket net af skoler rundt om Flensborg. Danskundervisningen blev dermed hovedsageligt skolernes sag. Vandelærerne blev i stedet sat ind på andre opgaver ¹³⁹.

Opsummering af kapitel 6

Fra 1922 og frem til 1926 og mindretalsordningen var vilkårene til opnåelse af et mål ikke gode for det danske mindretal, og derfor var rammerne også svære for Niels Kjems' virke. De formelle rammer via Weimarforfatningen var i orden, men realiteterne var anderledes. Vandelærerne var det bærende element i den danske skole i Sydslesvig. Når vilkårene var så hårde, at selv lærerne blev udvist, foretog de et modtræk og opterede til tysk statsborgerskab. Målet havde været ordinære skoler men dette mål blev ikke opfyldt til Niels Kjems' og andres fortrydelse. Resultatet blev "vandreskolen", der havde en vis succes, idet den i vinteren 1923-24 nåede ud til ikke mindre end 15 steder og havde ifølge Niels Kjems kontakt til 298 voksne og 312 børn. Arbejdet blev udført af 6 vandelærere.

Efter 1926 blev vilkårene mere gunstige for det danske mindretal og for det arbejde, som Niels Kjems gerne ville iværksætte, men resultaterne for den ordinære skoledrift var stadigvæk skuffende. Målet havde været mange skoler – det blev til få, og de lå alle i nærheden af Flensborg. Resultaterne af vandelærerernes undervisning var derimod tilfredsstillende, og der kunne noteres succes på dette område, og denne skoleform var ikke begrænset til Flensborg og nære omegn. Her var det hele Mellemslesvig, der var målområde.

Der skulle en hel del idealisme til for at gå ind i arbejdet som vandelærer, hvis man tager de forhold, der blev budt en sådan i betragtning – dette selv med Niels Kjems' samtidige øjne. Niels Kjems var udover at være organisator af vandelærerne også selv vandelærer i marken, så han har været i besiddelse af en vis portion idealisme ligesom de øvrige vandelærere, men Niels Kjems var ikke naiv i sin måde at betragte omverdenen på, som mange af de vandelærere, der kom til Sydslesvig. Niels Kjems var realist ud over at han var idealist. Dette kan også være en årsag til at han i forhold til mange andre vandelærere holdt ud mange år i det sydslesvigske